

Keel ja
Kirjandus

8–9/2008

LI AASTAKÄIK

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

QUO VADIS, HUMANIORA?

MAREK TAMM

Teadmiste puu

Sõltumata valdkonnast kipub teadlane olema kõige lühinägelikum omaenda teadusharu mineviku suhtes. Mõistagi ollakse teadlik oma distsipliini suurtsugu päritolust, väärikatest esiisadest, kuulsusrikastest koolkondadest. Ent väga harva heidetakse selja taha sama nõudlik ja kriitiline pilk kui see, mida rakendatakse oma igapäevases teadustöös. Kummatigi tundub mulle, et suutlikkus oma distsipliini historiseerida – mõista selle sattumuslikku iseloomu, kultuurilist tingitust, sotsiaalset seotust – peaks olema iga teadlase üks esmaseid eesmärke.

Humanitaar- ehk inimteadused ei ole siin erandiks. See, mis tundub esmapilgul enesestmõistetav – *the proper study of Mankind is Man*, nagu selle värsistas XVIII sajandil Alexander Pope –, on kindlas situatsioonis sündinud traditsioon, mille kujunemisloo me oleme unustanud. Tõenäoliselt kõige selgemal, ent samal ajal väga radikaalsel moel sõnastas selle probleemi Michel Foucault oma 1966. aastal ilmunud raamatus „Sõnad ja asjad”, uurimuses inimteaduste arheoloogiast (*une archéologie des sciences humaines*), nagu täpsustab alapealkiri. Foucault ei käsitle inimteaduste arengut progressi võtmes, üha uute teadmiste vallutusretkena, vaid teda huvitavad need epistemoloogilised reeglid, mis võimaldavad mingil ajajärgul teatud teadmisi konstrueerida. Foucault' järgi ei olnud enne XVIII sajandi lõppu humanitaarteadused võimalikud, sest inimene polnud veel teadmiste objektina konstituee-

ritud, „enne XVIII sajandi lõppu i n i m e s t veel ei eksisteerinud” (Foucault 1966: 319). Nagu hästi teada, oli Foucault’ lõppjärelendus väljakutsuv: teaduse areng on jõudnud sellesse faasi, kus inimest pole tõenäoliselt enam jälle vaja, „me võime kihla vedada, et inimene haihtub peatselt, just nagu rannaliivale joonistatud nägu” (Foucault 1966: 398).

Peatumata vaidlusel, kas Foucault’ ennustus inimese surmast oli põhjendatud või mitte (ilmselt siiski mitte), pöördugem tagasi inimese sünniaegadesse. Kuigi me võime soovi korral otsida humanitaaria lätteid kreeka *paideia*’st või ladina *studia humanitatis*’est, pole ometi kahtlust, et humanitaarteadused on XIX sajandi leiutis.¹ Õigupoolest on selle väite kõlapind laiem: XIX sajandil – sel kuulsal teadussajandil – ei kujunenud välja mitte pelgalt humanitaarteadused, vaid formeerus uus teadmiste süsteem tervikuna. Humanitaaria on vaid üks – kuigi väga oluline – võrse sellel vastsel „teadmiste puul”, mis moodustab meie teaduskäsituse selgroo tänase päevani. Meenutame, et kui XVIII sajandi lõpuni kasvas see puu aristotellikul pinnasel, mille järgi teadmiste tõsikindluse tagas viimse instantsi printsiip, siis XIX sajandi teadus „lahutab tunnetuse kõrgemate printsiipide ja olemise printsiipide vahetu identsuse” (Tool 1993: 780). Inimene muutub nüüdsest ainsaks teadmiste lätteks, jumaliku viimse instantsi asemele astub inimlik autonoomne mõistus.

Pole vaja Jack Goody (2005) läbinägelikkust, et mõista igasuguse klassifitseerimise suurt mõjuvõimu. XIX sajandi uus teadmiste süsteem kujunes kiiresti omalaadi lahinguväljaks, kus peeti maha üks teadusajaloo kõige suurejoonelisemaid debatte: sajandilõpu kuulus *Methodenstreit* (kõigis oma erinevates harudes). Üks heitlustes aktiivselt kaasalöönu, saksa neokantiaan Wilhelm Windelband, taipas toimuva panuseid suurepäraselt: „Ülemvõim, mis on uuema aja teaduslikes huvides vaheldumisi kuulunud filoloogiale, matemaatikale, loodusteadusele, psühholoogiale, ajaloole, peegeldub „teaduste süsteemi” erinevates kavades, nagu öeldi varem, või nagu seda nimetatakse praegu: „teaduste klassifikatsioonis”” (Windelband 1993: 491). Pole liialdus väita, et humanitaarteaduste metodoloogiline ja epistemoloogiline identiteet selitatigi suures osa välja nonde XIX sajandi lõpu enesekehtestamislahingute käigus. Mõistagi paistavad toonased rindejooned tagantjärele märksa aredamad, kui need tegelikkuses olid, mistap ei tuleks kõiki teadusloos juurdu nud vastandusi võtta puhta kullana. Näiteks on veenvalt näidatud, et käibe arusaam humanitaarteaduste ülesehitamisest loodusteadustele vastandumise kaudu ei pea päriselt paika, pigem võiksime rääkida humanitaaride (sage li ebateadlikest) püüdlustest loodusteaduste epistemoloogilisi aluseid matki da (Reill 1994).

Igasuguse klassifitseerimise lahutamatu kaaslane on nimetamine. Uue teadmiste puu iga haru vajas sobivat nime, olgu uut või vana, mis võtaks ühtaegu kokku nii selle teadusharu püüdlused kui ka olemuse. Kuivõrd humanitaarteaduste ämmaemandad ja ristiisad olid valdavalt sakslased, siis sündisid need teadused vaimuteadustena (sks *Geisteswissenschaften*). Mõiste võttis teadaolevalt esimesena kasutusele Johann Gustav Droysen 1868. aastal (Rüsen 2004: 533), ent tegeliku sisu andis sellele siiski Wilhelm Dilthey,

¹ Tõsi, on teadlasi, kes näevad humanitaarteaduste sündi juba XV–XVI sajandil (Smith 1996) või siis XVIII sajandil (Fox, Porter, Wokler 1995); viimane teos polemiseerib pikemalt ka Foucault’ seisukohtadega.

esimene õpetlane, kes pühendus humanitaarteaduste filosoofilisele analüüsile.² Tema 1883. aastal ilmunud „Sissejuhatus vaimuteadustesse” on käsitatav humanitaarteaduste hartana, mis suuresti fikseeris need piirid, mille sees edasine arutlus humanitaarteaduste olemusest on kulgenud. Dilthey ettevõtmine oli õigupoolest ulatuslikum, kui sellest ühest köitest nähtub – viimane pidi olema kõigest esimene kivi suures müüris, mille üldnimetus oli „ajaloolise mõistuse kriitika”. Kuigi see Kanti täienduseks kavandatud suurteos ei saanud Diltheyl kunagi valmis, võib tema kitsamat missiooni – laduda sõltumatu epistemoloogiline vundament vaimuteadustele (mille tähendusväli hõlmab enam-vähem tänapäeva humanitaar- ja sotsiaalteadusi) – pidada väga edukaks. Siiski tuleks Dilthey senise tõlgendustraditsiooniga seoses rõhutada kahte tõsiasja: esiteks ei püsinud Dilthey vaated kaugeltki paigal, vaid tegid läbi mitu moondumist, teiseks ei ole tema teostest nopitud loodus- ja humanitaarteaduste vastandused sugugi absoluutsed (Makkreel 1992: 445; Owensby 1994: 21; Raatikainen 2004: 90–94). Nii ei käsitanud Dilthey oma kuulsat seletavate loodusteaduste ja tõlgendavate vaimuteaduste eristust, mille ta oli õigupoolest üles noppinud Droyseni loengutest, kaugeltki nõnda kategoorilisena, nagu on harjutud väitma. Ta kirjutab selgelt: „Tõlgitsuse ja seletuse vahel on vaid määraerinevus, mitte kindel piir” (Dilthey 1997: 67). Dilthey järgi erinevad loodus- ja vaimuteadused teineteisest esmajoones oma uurimisobjektide konstitueerimise poolest. Kui vaimuteadusliku teadmise põhjendus tuleb leida sisemise kogemuse analüüsist, siis loodusteaduste pärusmaaks jääb välise kogemuse eritlus. Viimaste puhul me teeme oletusi meile võõra maailma kohta, samal ajal kui esimeste puhul tegeleme meile vahetult tuttava ainesega.

Kuid humanitaarteaduste nimetamise ja iseloomu küsimus ei leidnud Diltheyga sugugi üldaktsepteeritud lahendust. Kõigest mõne järgnenud aasta jooksul kogunes konkureerivaid käsitlusi õige mitu, ennekõike nn Badeni koolkonna neokantiaanide sulest (Makkreel 1969; Tool 1993). Wilhelm Windelband eelistas humanitaariast rääkides traditsioonilisemat mõistet *Geichtswissenschaften* või *historische Disciplinen*. Tema noorem kolleeg Heinrich Rickert soovis nägi kõige sobivama nimetusena mõistet *Kulturwissenschaften*,³ mida eelistas samuti järgmise põlvkonna mõjukas humanitaaria mõtestaja Ernst Cassirer. Uuemal ajal on saksa keeles vermitud veel lisaks mõiste *Humanwissenschaft*, mille eesmärgiks on grupeerida kõiki inimesega tegelevaid teadusi. Kuid samasugune segadus valitseb tänapäeval teisteski suuremates keeltes: prantslastel on rõõpselt kasutusel nii *sciences humaines* kui ka *sciences de l'homme*, inglased eelistavad ennekõike nimetusi, nagu *human sciences* või ka *human studies* ja *sciences of man*, samal ajal kui amee-

² Väärrib lisamist, et mõiste *Geisteswissenschaft* ilmus saksa õpetlaste tähelepanuorbiiti esmakordselt 1849. aastal kui Jacob Schieli pakutud tõlkevaste John Stuart Milli raamatus „System of Logic” (1843) kasutatud mõistele *moral sciences*, nagu sellele tõigale osutab juba W. Dilthey ise (Dilthey 1922: 5). Mõisteajaloolaste järgi kohtab seda nimetust saksa keeles esimest korda siiski juba 1787. aastal ühes anonüümses kirjutises (Diemer 1974: 211).

³ Nii Windelband kui ka Rickert pakkusid välja ka neologistilisi lahendusi. Et Windelbandi (1993: 495) järgi huvitavad humanitaarteadusi üksiksündmused, loodusteadusi aga üldised seaduspärad, siis ristas ta (Otto Liebmanni eeskujul) esimesed *idiograafilisteks*, teised aga *nomoteetilisteks* teadusteks. Rickert (2007: 224) lähtus analoogilisest eristusest, ent eelistas esimesi nimetada *individualiseerivateks* ja teisi *generatiivseteks* teadusteks.

riklaste valik on langenud termini *humanities* kasuks. Ma ei näeks selles aga märki humanitaarteaduste epistemoloogilisest ebakindlusest, vaid pigem teaduste klassifitseerimise erinevatest rahvuslikest ja koolkondlikest traditsioonidest.⁴

Perekondlikud sarnasused

Paistab, et esmajoones viimastel aastatel on üha enam hakatud aru saama XIX sajandi „teadmiste puu” liigenduste ja nimetuste tinglikust iseloomust ning kutsutud jõulisemalt üles vanade vastanduste ületamisele. Peatumata pisemate eristuste hajumisel (nagu üksjagu pedantsel humanitaar- ja sotsiaalteaduste eristamisel, millest siinses ajakirjanumbris on loobutud), torkab silma, et järjest enam leiab vaidlustamist XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses loodus- ja humanitaarteaduste vahele hoole ja armastusega ehitatud müür.⁵ Toon selle kinnituseks kaks hiljutist raamatut. 2003. aastal ilmus postuumselt Ameerika loodusteadlase Stephen Jay Gouldi teos „Siil, rebane ja tsensor”, mida võib tinglikult pidada selle viljaka õpetlase vaimseks testamendiks. Kogu teos on kantud ühest ideest: näidata, kuidas ja miks on lääne kultuuris kujunenud lõhe humanitaarteaduste (*humanities*) ja loodusteaduste (*science*) vahel, ning kutsuda üles seda lõhet ületama, „ära leppima võrdsetel alustel, arvestades mõlema valdkonna sisemisi erinevusi, tunnustades nende võrdset, ent erinevat väärtust, mõistes mõlema vaieldamatut vajalikkust” (Gould 2004: 259). Gould leiab, et sellest lähenemisest on võita mõlemal, ent tema fookuses on ennekõike see, millist kasu võiksid loodusteadlased saada dialoogist humanitaaridega. Seevastu hiljuti ilmunud Hiina mõtteloo uurija Edward Slingerlandi raamat „Mida pakuvad loodusteadused humanitaariale?” (2008) on võtnud eesmärgiks näidata, kui võrd poolikuks jääb humanitaarteadlaste töö, kui nad ei võta arvesse teiste distsipliinide saavutusi, ennekõike kognitiivteadustega seonduvat. Slingerland kritiseerib XIX sajandist pärinevat jaotust loodusteadusteks, mis seletavad, ja vaimuteadusteks, mis mõistavad, nähes selles iidset vaimu ja keha vastandamist, mis takistab adekvaatset uurimistööd. Ta kutsub üles integreeritud kultuuriuuringutele, kus on rakendatud kõiki vajalikke teadmisi inimesest ja teda ümbritsevast.⁶

Üleskutse loobuda senise teaduste klassifikatsiooni täpsest järgimisest ei tähenda, et tuleks sulgeda silmad teadusharude eripärade suhtes (Wright 1993; Smith 2005). Selmet otsida ühisenimetajat kõigele, mida me nimetame teaduseks, on otstarbekam Wittgensteini vaimus tõdeda, et teadusharud on

⁴ Ma ei nõustu ühtlasi nendega, kes löövad häirekella humanitaarteaduste puhtuse pärast, süüdistades humanitaaria allakäigus loodusteadusi (Brandt 2005) või postmodernismi (Himmelfarb 1997). Humanitaarteaduste praegused probleemid pole mitte niivõrd epistemoloogilise kui institutsionaalse iseloomuga.

⁵ Ma ei peatu siinkohal selle eristuse sügavamatel ideelistel alustel, mis viivad välja looduse ja kultuuri vana vastanduseni, mille ajaloolis-kriitiline analüüs on alles viimastel aastatel pälvunud tõsisemat tähelepanu, vt Descola 2005: 105–118 *et passim*; Lloyd 2007: 131–150.

⁶ Tänavu septembris korraldab Slingerland esindusliku konverentsi „Integrating Science and the Humanities”, kus astub üles terve rida mõjukaid loodus- ja humanitaarteadlasi. Vt <http://www.sci-hum.pwias.ubc.ca/>

omavahel väga mitmesugusel moel s u g u l u s e s: „me näeme keerukat võrku, mille moodustavad üksteisega osaliselt kattuvad ja ristuvad sarnasused”, mida võib kõige sobivamalt iseloomustada väljendiga „perekondlikud sarnasused” (Wittgenstein 2005: 62). Jäigast metodoloogilisest dualismist või kahe kultuuri ideoloogiast loobumine⁷ ei peaks niisiis tipnema tagasipöördumise-ga monismi, vaid pigem pluralismi väärtustamisega (vrd Berthelot 2006). Jaan Undusk ongi hiljuti antud intervjuus põhjendatult sedastanud, et „humanitaarteaduste üks põhilisi ülesandeid on säilitada ja edendada mõtle-mise paljusust” (Keil 2008). Tavapäraste epistemoloogiliste erinevuste otsimi-se kõrval näivad seetõttu kõige huvitavamad pigem need katsed, mis püüa-vad esile tuua humanitaarteadustele eriomaseid üldkultuurilisi funktsioone (Tool 2006). Nii on Jürgen Mittelstraß (1989: 18–22) pakkunud välja jaotuse, mille järgi humanitaarteaduste funktsiooniks on pakkuda orientatsiooni, tegemist on n-ö orienteerivate teadustega (*Orientierungswissenschaften*), samal ajal kui loodus- ja tehnikateadused on oma loomult ennekõike valda-misteadused (*Verfügungswissenschaften*). Kui viimaste eesmärk on pakkuda positiivseid teadmisi – põhjusi, tagajärgi ja vahendeid, mille tundmine võimal-daks maailmas toimuvat enda valdusesse hõlmata, siis humanitaarteadused pakuvad regulatiivseid teadmisi – sihte, tugipunkte ja norme, mis aitaksid maailmas orienteeruda.

Siinne Keele ja Kirjanduse temaatiline erinumber on esmajoonel katse pakkuda mõningaid tugipunkte tänapäeva humanitaar- ja sotsiaalteadustes orienteerumiseks. Kaksteist artiklit heidavad pilke humanitaaria arengutele viimasel paaril kümnendil, liigendudes kolme teemablokki: esimene kesken-dub metodoloogilistele pööretele, teine interdistsiplinaarsetele suundadele ja kolmas rändavatele mõistetele. Numbri temaatilise osa lõpetab küsitlus, mil-les kuus rahvusvaheliselt mõjukat õpetlast vaevad *humaniora* olevikku ja tulevikku.

Pöördelised ajad

Kui uskuda viimastel aastatel humanitaar- ja sotsiaalteadustes ilmunud raa-matute ja artiklite pealkirju, siis me elame väga pöördelisel ajal: ei möödu vist kuudki, ilma et keegi ei kuulutaks mõnd uut metodoloogilist pööret. Olgu nimetatud vaid mõni nendest, mis on jõudnud raamatupealkirjadesse: ajaloo-line pööre, dialoogiline pööre, eetiline pööre, ikooniline pööre, imperiaalne pööre, kirjanduslik pööre, pildiline pööre, ruumiline pööre, visuaalne pööre jne. Saksa kultuuriteadlane Doris Bachmann-Medick (2006) on hiljuti üllitanud tervenisti „pöörete” võtmes kirjutatud ülevaate viimaste kümnendite arengu-dest humanitaarias. Ta on need võtnud kokku üldmõistesse „kultuurilised pöörded” ja eritlenud neid seitsme konkreetse pöörde näitel: *interpretative turn*, *performative turn*, *reflexive / literary turn*, *postcolonial turn*, *translational turn*, *spatial turn* ja *iconic turn*. On ilmikas, et kõikide nende pöörete nimetused on Bachmann-Medick esitanud ingliskeelsetena – lõviosa neist pärinebki nimelt angloameerika teadusruumist.

⁷ Pean silmas C. P. Snow' kuulsat loengut „Kaks kultuuri ja teadusrevolutsioon” 1959. aastal Cambridge'is, kus ta vastandas reaalteadlasi ja kirjandusintellektuaale (Snow 1998), vt Collini 1998, Gould 2004: 89–95. Nagu on hiljuti näidatud, siis Snow' „kahe kultuuri” ideelised juured ulatuvad tagasi XIX sajandi alguskümnenditesse (Conter 2008).

Mõistagi on kõik need pöörded omakorda osa ühest teist laadi pöördest: teadusretoorilisest pöördest, muutusest teadlaste enesekehtestamise sõnavaras. Mõiste „pööre” sigines teadlaste leksikasse esmajoones 1980. aastatest alates, aga seda pruugiti loomulikult varemgi, nagu näiteks „keelelist pööret”, mille Richard Rorty lansseeris 1967. aastal. Kummatigi domineeris kuni 1970. aastateni humanitaaride retoorilises sõnavaras pigem täiend *uus*. Kõige innukamad oldi selles suhtes tõenäoliselt Prantsusmaal, kus 1950.–1970. aastatel sündisid riburada „uus romaan” kirjanduses, „uus laine” filmikunstimis, „uus kriitika” kirjandusteaduses ja „uus ajalooteadus” ajaloo uurimises (rääkimata *nouvelle cuisine*’ist kokanduses). Ent nagu hästi teada, oli juba sajandi esimesel poolel USA ajalooteaduses võrsunud *new history* ja Inglismaa kirjandusteaduses *new criticism*, millele 1980. aastatel lisandusid *new historicism* ja *new cultural history*.

Kõiki neid silte ei pea teadagi võtma liigse tõsidusega, vaid pigem lõivuna akadeemilisele brändiloomele. Humanitaaria mõningatest suundumustest annavad need aga siiski aimu. Kõige väarikama ajaloo on siinses erinumbri käsitletavatest pööretest kahtlemata keeleline pööre (**Eva Piirimäe**). See sündis võrdlemisi konkreetse analüütilise filosoofia kontekstis, ent on nüüdseks muutunud sisuliselt hõlmamatu tähendusväljaga metafooriks. Pole ilmselt eksitav väita, et kõige üldisemalt viitab keeleline pööre meie maailmakäsituse sõltuvusele keelest: see, mis varem tundus pigem neutraalse meediumina tegelikkuse tabamiseks, muutus nähtuseks, mis ise loob ja kujundab tegelikkust. Keelelise pöörde üheks viljaks või kaasnähtuseks võib pidada 1970. aastatel üha laiemat kõlapinda võitnud veendumust, et inimkeskkonna uurimisel ei saa mööda vaadata selle sümboolsest ja tähenduslikust mõttest – kultuurist. See uus veendumus sai endale peatselt nime „kultuuriline pööre”. „Inimene on endakootud tähistusvõrkudesse püütud loom,” kirjutab kujundlikult üks kultuurilise pöörde peamisi eestvedajaid Clifford Geertz (2007: 79). Semiootikud Marcel Danesi ja Paul Perron nimetavad inimest *homo culturalis*’eks, „tähendust otsivaks liigiks, kes januneb oma olemasolu tähenduse järele ning on selle otsinguil leiutanud müüdid, kunsti, rituaalid, keele, teaduse ja kõik teised kultuurinähtused, mis mainitud otsingut suunavad” (Danesi, Perron 2005: 9). Kultuuriline pööre, nagu näitab **Tõnu Viik**, on sünnitanud viimastel kümnenditel humanitaarias suuri epistemoloogilisi väljakutseid ja vajaduse kultuuri uue kontseptualiseerimise järele.

Kui keeleline ja kultuuriline pööre rõhutasid inimese sõltuvust märkidest ja tähendustest, siis nende kaks veidi nooremat velje – kognitiivne ja performatiivne pööre – toonitavad kultuuri kehalist tahku. Kognitiivse pöörde üks sõnumeid, nagu sedastab **Haldur Öim**, on üleskutse loobuda keha ja vaimu vastandamisest, kõik meie vaimsed (ehk kognitiivsed) protsessid tuginevad meie kehaehitusele ja füüsilisele kogemusele. Performatiivne pööre on samuti teatud mõttes reaktsioon humanitaaria liigsele keele- ja tekstikesksusele, toonitades kehaliste praktikate tähtsust inimkäitumises ja -suhtluses (**Linda Kaljundi**).

Kuigi pöörded sünnivad enamasti ühe konkreetse distsipliini rüpes, on nende taotlus alati laiem: eesmärgiks on kuulutada muutusi humanitaar- ja sotsiaalteadustes üldiselt. See kõneleb selgelt, et tänapäeva õpetlased otsivad metodoloogilisi platvorme, mis ületaksid seniseid teaduste klassifikatsioone ja looksid uusi interdistsiplinaarseid valdkondi. C. Geertz (2003) on nimetanud seda arengut tabavalt žanride ähmastumiseks.

Ähmastunud žanrid

Žanrid ei ähmastu pelgalt suurte teadusharude vahel üldiselt (nagu eespool oli jutuks humanitaar- ja loodusteaduste näitel), vaid samavõrd ja enamgi teadusharude sees. Teaduse distsiplinaarne hägunemine on toonud uuesti päevakorradele vana küsimuse, mis on ülepea distsipliin (Kelley 1997; Heilborn 2003; Fabiani 2006). Etümoloogia näitab selgelt, et distsipliin on seotud korra ja võimuga, distsipliin on reeglite kogum, mis aitab eristada tõeseks peetavaid väiteid vääradest, tõrjudes viimased oma piiridest välja. M. Foucault ütleb kujundlikult, et iga distsipliini piiritaguses valitseb „teadmise teratoloogia” ja et seal „hulguvad koletised, kelle vorm muutub koos teadmise ajaloo-ga” (Foucault 2005: 27).

Teaduse distsiplinaarne iseloom pärineb eespool räägitud uue teadmiste puu rajamise ajast. Humanitaar- ja sotsiaalteaduste distsiplineerumine oli nende institutsionaliseerumise eelduseks. „Nii intellektuaalse ruumi kui ka sotsio-professionaalse ja institutsionaalse valdkonna vallutamine leidis aset distsipliini kategooria raames” (Schlanger 1992: 291). Tänapäeval oleme aga jõudnud olukorda, kus teaduse distsiplinaarne struktuur on vastuolus paljude ühiskondlikult aktuaalsete probleemide mittedistsiplinaarse struktuuriga (Hoyningen-Huene 2005: 356–360). Antropoloog James Clifford (2003: 60) tõdeb: „Igasugune teadmine on interdistsiplinaarne; teadmine ei sobitu sugugi loomulikult distsiplinaarsetesse vormidesse.” Seetõttu pole üllatav, et üha enam, eriti humanitaar- ja sotsiaalteadustes, kõlab üleskutseid inter-, multi-, meta- ja transdistsiplinaarsusele. Enamasti jäävadki need aga pelgalt üleskutseteks, sest tõeline distsipliiniüleene teadus on määratult keerulisem, kui esmapilgul paistab.⁸ Aastakümneid tagasi kirjutas Roland Barthes põhjendatult: „interdistsiplinaarsus ei tähenda turvalisust: tõeliselt (ja mitte lihtsalt tagasihoidliku sooviavaldusena) saab ta alguse siis, kui vanade teadusharude solidaarsus laguneb – võib-olla koguni vägivaldselt, moevapustuste mõjul – uue objekti ja uue keele ees, kusjuures ei üks ega teine mahu nende teaduste raamidesse, mida üksteisega leplikult liita oli püütud” (Barthes 2002: 126). Interdistsiplinaarsuse paradoks peitub selles, et selle „paratamatuks tagajärjeks on varem või hiljem uus distsiplinaarsus” (Torop 2005: 311). Tänapäeva humanitaaria kubisebki uutest hübriidteadustest, mis on asunud ennast suure hooga distsiplinaarselt institutsionaliseerima: kultuuriuuringud, nais- ja meesuuringud, postkolonialismi uuringud, visuaalkultuuri uuringud jne.

Seega tundub mulle, et eesmärgiks ei peaks olema mitte niivõrd uute interdistsipliinide rajamine, kuivõrd aktiivne avatus erinevatele teadusharudele ja distsiplinaarsete liigenduste vabameelne käsitlemine. C. Geertzi sõnadega: „Vaja ei ole mitte interdistsiplinaarset vennaskonda, saati siis veel kõrgelaubalist eklektitsismi. Vaja on kõigi asjaosaliste mõõndust, et jõujooned, mis liidavad õpetlasi intellektuaalseteks kogukondadeks või (mis on tegelikult sama asi) liigitavad neid eri kogukondadesse, jooksevad tänapäeval mõnikord äärmiselt veidrate nurkade all” (Geertz 2003: 37).

Sellisest vabameelsest dialogist loodus- ja humanitaarteaduste vahel kõnelevad näiteks viimasel paaril kümnendil esile tõusnud biosemiootika

⁸ Väga õpetlik vaidlus interdistsiplinaarsuse võimalikkusest peeti mõne aasta eest maha veebifoorumis <http://www.interdisciplines.org/interdisciplinarity>. Vt ka Lawrence, Després 2004; Klein 2005.

(**Kalevi Kull**) ja kultuurigeograafia (**Helen Sooväli**). Need mõlemad on suutnud Eestiski juured alla võtta ja rahvusvahelist tähelepanu pälvida. Põnevatest humanitaar- ja sotsiaalteaduste dialoogivõimalustest annab tunnistust noorenduskuuri läbinud religiooniantropoloogia, mis pöörab uuemal ajal üha enam tähelepanu eurooplaste endi uskumuste analüüsile (**Toomas Gross**). Kultuuriline pööre on avanud viimastel aastatel uusi perspektiive tavapäraselt sotsiaalteaduste valdkonda liigitatud psühholoogias, kus **Jaan Valsiner** on kujunenud üheks olulisemaks kultuuripsühholoogia edendajaks maailmas, juhtides tähelepanu inimpsüühika semiootilisele iseloomule.

Rändavad mõisted

Kuid millele konkreetsemalt rajada distsipliinidevaheline dialoog? Sellele küsimusele on veenvalt vastanud kultuuriteoreetik Mieke Bal: „interdistsiplinaarsus humanitaarteadustes.... peab otsima oma heuristilisi ja metodoloogilisi aluseid pigem mõistetes, mitte meetodites” (Bal 2002: 5). Tõepoolest, *humaniora* peamine kutsumus on luua mõisteid, mis aitaksid tegekkusest kõige viljakamalt aru saada. Edasiminekuks humanitaarias tähendabki ennekõike uute mõistete juurdekasvu ja vanade mõistete tähendusruumi teisendamist või avardamist. Osundades Gilles Deleuze’i ja Félix Guattarid (1991: 8), võiksime öelda, et nii nagu filosoof, peab ka humanitaarteadlane olema „mõiste söber”.

Eespool räägitud žanride ähmastumine on viimastel aastatel oluliselt võimendanud mõistete liikumist ühest distsipliinist teise. M. Bal on selle nähtuse analüüsimiseks loonud termini „rändmõisted” (*travelling concepts*), üllitades 2002. aastal mahuka ülevaate seitsmest säärasest rändmõistest tänapäeva humanitaarias. Rändmõiste olemus seisneb semantilises teisenemises, ühe mõiste rändamine distsipliinide, ajalooperioodide ja akadeemiliste kogukondade vahel põhjustab loovat segadust (Bal 2002: 17), nihkeid tähenduses ja nende kasutamises, võimaldades uusi tõlgendusviise. Paljudel tänapäeva populaarsetel rändmõistetel (aeg, keel, pilt, ruum, subjekt, tekst jpt) on seljataga kuulsusrikas ajalugu, teised on nopitud üles mõnest kitsamast valdkonnast ja varustatud uue avarama tähendusega (diskursus, mälu, struktuur, traditsioon, trauma jpt). Mõnikord seisab ühe või teise rändmõiste taga konkreetne autor, kelle nimi on tihtipeale omandanud üldnime tunnuseid: Bahtini kronotoop, Benjamini aura, Kristeva intertekstuaalsus, Kuhni paradigma, Foucault’ episteem, Lotmani semiosfäär jpt.

Alates 1960. aastatest on humanitaar- ja sotsiaalteaduste üks vaieldamatult produktiivsemaid rändmõisteid olnud „narratiiv”. **Märt Väljataga** näitab selle mõjujõudu väga erinevates valdkondades, kirjandusuurimisest ärikoolituseni, meditsiinist filosoofiani. Samal ajajärgul sigines feminismi mõjul humanitaaride kõnepruuki mõiste „sugu”, mille tähelend, nagu osutab **Tiina Kirss**, pole samuti lõppenud. Nii nagu narratiiv sünnitas narratoloogia, pani sugu aluse soouuringutele (*gender studies*), viimaste kümnendite ühele kõige mõjuvõimsamale interdistsipliinile. Vanadest mõistetest on uuemal ajal tõenäoliselt kõige võimsama *comeback*’i sooritanud „keha”, mille rännukaart muutub iga päevaga järjest keerulisemaks. **Joe Noormets** juhib tähelepanu akadeemilise kehakirjanduse plahvatuslikule paisumisele, mis on tipnenud

esimeste kehauuringutele pühendatud ajakirjade ja entsüklopeediatega. Kuigi juuripidi samuti 1960. aastates, on uute meediate areng andnud uue tähenduse ja ulatuse multimeedialisuse mõistele, mille võtmelist tähtsust tänapäeva kultuurisituatsiooni mõistmiseks näitab **Peeter Torop**. Žanride ähmastumine ehk kreoliseerumine ei puuduta ainult teaduskeeli, vaid kultuurikeeli kõige laiemas tähenduses, mis omakorda ei jäta mõju avaldamata teadlaste tööle. Oskus orienteeruda multi- või hüpermeedialises keskkonnas on tänapäeva humanitaari üks ellujäämisoskusi. Uute tehnoloogiate areng on aga ühtlasi aidanud uuesti meelde tuletada tõsiasja, et humanitaarteaduste olemuse ja tuleviku küsimus on õigupoolest lahutamatu seotud küsimusega inimese olemusest ja tulevikust.

Kirjandus

- Bachmann-Medick, D. 2006. Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften. Hamburg: Rowohlt.
- Bal, M. 2002. Travelling Concepts in the Humanities. A Rough Guide. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.
- Barthes, R. 2002 [1971]. Teosest tekstini. – Autori surm. Valik kirjandusteoreetilisi esseid. Tallinn: Varrak, lk 126–139.
- Berthelot, J.-M. 2006. Épistémologie des sciences humaines. – Le dictionnaire des sciences humaines. Sous la dir. de S. Mesure, P. Savidan. Paris: Presses universitaires de France, lk 378–382.
- Brandt, R. 2005. Zustand und Zukunft der Geisteswissenschaften. – Die Zukunft der Geisteswissenschaften. Hrsg. von U. Arnswald. Heidelberg: Manutius Verlag, lk 29–61.
- Clifford, J. 2003. On the Edges of Anthropology. (Interviews.) Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Collini, S. 1998. Introduction. – Snow, C. P. The Two Cultures, lk ix–lxxix.
- Conter, C. D. 2008. Die Entstehung der zwei Kulturen im 19. Jahrhundert. – KulturPoetik, kd 8, nr 1, lk 18–38.
- Danesi, M., Perron, P. 2005 [1999]. Kultuuride analüüs. Tallinn: Valgus.
- Deleuze, G., Guattari, F. 1991. Qu'est-ce que la philosophie? Paris: Minuit.
- Descola, Ph. 2005. Par-delà nature et culture. Paris: Gallimard.
- Diemer, A. 1974. Geisteswissenschaften. – Historisches Wörterbuch der Philosophie. Hrsg. von J. Ritter. Kd 3. Basel–Stuttgart: Schwabe, lk 211–215.
- Dilthey, W. 1922 [1883]. Einleitung in die Geisteswissenschaften. – Wilhelm Diltheys Gesammelte Schriften. Kd 1. Leipzig–Berlin: B. G. Teubner.
- Dilthey, W. 1997 [1900]. Hermeneutika tekkimine. – Filosoofilise hermeneutika klassikat. Tartu: Ilmamaa, lk 41–71.
- Fabiani, J.-L. 2006. A quoi sert la notion de discipline? – Qu'est-ce qu'une discipline? Sous la dir. de J. Boutier, J.-C. Passeron, J. Revel. Paris: Editions de l'EHESS, lk 11–34.
- Foucault, M. 1966. Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. 2005 [1971]. Diskursuse kord. Tallinn: Varrak.

- Fox, C., Porter, R., Wokler, R. (eds.) 1995. *Inventing Human Science: Eighteenth-Century Domains*. Berkeley: University of California Press.
- Geertz, C. 2003 [1983]. Žanride ähmastumine. Sotsiaalse mõtte ümbervormumine. – Omakandi tarkus. Esseid tõlgendavast antropoloogias. Tallinn: Varrak, lk 31–52.
- Geertz, C. 2007 [1973]. Tihe kirjeldus: tõlgendava kultuuriteooria poole. – Vikerkaar, nr 4/5, lk 78–110.
- Goody, J. 2005 [1977]. Metsiku mõtlemise kodustamine. Tallinn: Varrak.
- Gould, S. J. 2004 [2003]. *The Hedgehog, the Fox, and the Magister's Pox. Mending and Minding the Misconceived Gap Between Science and the Humanities*. London: Vintage.
- Heilborn, J. 2003. A Regime of Disciplines. Toward a Historical Sociology of Disciplinary Knowledge. – *The Dialogical Turn. Roles for Sociology in the Post Disciplinary Age*. Ed. by C. Camic, H. Joas. Lanham: Rowman and Littlefield, lk 23–42.
- Himmelfarb, G. 1997. „Beyond Method”. – *What's Happened to the Humanities?* Ed. by A. Kernan. Princeton, NJ: Princeton University Press, lk 143–161.
- Hoyningen-Huene, P. 2005. Pinged teaduse ja ühiskonna suhetes. – *Teadus ja teadmistepõhine ühiskond. Wissenschaft und wissenschaftsbasierte Gesellschaft*. Koostanud M. Sutrop, U. Sutrop. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, lk 356–364.
- Keil, A. 2008. Jaan Undusk – varjatud aine. – *Eesti Päevaleht* 12. I.
- Kelley, D. R. 1997. *The Problem of Knowledge and the Concept of Discipline. – History and the Disciplines: The Reclassification of Knowledge in Early Modern Europe*. Ed. by D. R. Kelley. Rochester–Kent: University of Rochester Press, lk 13–28.
- Klein, J. T. 2005. *Humanities, Culture, and Interdisciplinarity. The Changing American Academy*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Lawrence, R. J., Després, C. 2004. Futures of Transdisciplinarity. – *Futures*, kd 36, lk 397–405.
- Lloyd, G. E. R. 2007. *Cognitive Variations. Reflections on the Unity and Diversity of the Human Mind*. Oxford: Clarendon Press.
- Makkreel, R. A. 1969. Wilhelm Dilthey and the Neo-Kantians: The Distinction of the Geisteswissenschaften and the Kulturwissenschaften. – *Journal of the History of Philosophy*, kd 7, nr 4, lk 423–440.
- Makkreel, R. A. 1992. *Dilthey: Philosopher of the Human Studies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Mittelstraß, J. 1989. *Glanz und Elend der Geisteswissenschaften*. Oldenburg: Bibliotheks- und Informationssystem der Universität. – <http://docserver.bis.uni-oldenburg.de/publikationen/bisverlag/unireden/ur27/uredede27.html> (11. VI 2008).
- Owensby, J. 1994. *Dilthey and the Narrative of History*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Raatikainen, P. 2004. *Ihmistieteet ja filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Reill, P. H. 1994. Science and the Construction of the Cultural Sciences in Late Enlightenment Germany: The Case of Wilhelm Von Humboldt. – *History and Theory*, kd 33, nr 3, lk 345–366.
- Rickert H. 2007 [1896]. *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Mit einer Einleitung hrsg. von R. A. Bast. Erster Teilband*. Hildesheim: Olms-Weidmann.
- Rüsen, J. 2004. *Sinnverlust und Transzendenz – Kultur und Kulturwissen-*

- schaft am Anfang des 21. Jahrhunderts. – Handbuch der Kulturwissenschaften. Bd. 3. Themen und Tendenzen. Hrsg. von F. Jaeger, J. Rüsen. Stuttgart: Metzler, lk 533–544.
- Schlanger, J. 1992. Fondation, nouveauté, limites, mémoire. – *Communications*, nr 54: „Les débuts des sciences de l'homme”, lk 289–298.
- Slingerland, E. G. 2008. *What Science Offers the Humanities. Integrating Body and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snow, C. P. 1998 [1959]. *The Two Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, R. 1996. *The Norton History of the Human Sciences*. New York: Norton.
- Smith, R. 2005. Does Reflexivity Separate the Human Sciences from the Natural Sciences. – *History of the Human Sciences*, kd 18, nr 4, lk 1–25.
- Tool, A. 1993. Uuskantiaanus kui teadusajastu kultuurifilosoofia. Mõtteajaloolisi lisandusi Wilhelm Windelbandi kõnele „Ajalugu ja loodusteadus”. – *Akadeemia*, nr 4, lk 769–802.
- Tool, A. 2006. Filosoofiline refleksioon humanitaarteaduste loomuse üle ja teaduspoliitika. – *Studia philosophica*, V (41). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 25–37.
- Torop, P. 2005. Järelsõna eestikeelsele väljaandele. – *Danesi, M., Perron, P. Kultuuride analüüs*, lk 311–315.
- Windelband, W. 1993 [1894]. Ajalugu ja loodusteadus. – *Akadeemia*, nr 3, lk 490–505.
- Wittgenstein, L. 2005 [1953]. *Filosoofilised uurimused*. Tartu: Ilmamaa.
- Wright, G. H. von 1993. *Humanism and the Humanities. – The Tree of Knowledge and Other Essays*. Leiden–New York–Köln: Brill, lk 155–171.

Quo vadis, humaniora?

Keywords: Geisteswissenschaften, humanities, interdisciplinarity, methodological turns, travelling concepts

The article is an introductory contribution to the present special issue, which is devoted to new developments in the humanities. The first part attempts a survey of the „archeology of humanities”, from its birth and main stages of development to relations with other disciplines and its social functions. The second part addresses the topical issues of humanities today and provides a brief introduction to the following articles.

Although we may search for the sources of the humanities in ancient Greece or Rome, there is no doubt that humanities are a 19th-century invention. That century of science is famous not only for the formation of the humanities, but also for developing a whole new system of knowledge.

Humaniora is but one – albeit very important – branch on that new „tree of knowledge” that still constitutes the backbone of our modern interpretation of sciences. Naming being inseparable from any classificatory attempt, every branch of the new tree immediately found itself in need of an appropriate name to cover both the essence and ambitions of that branch. As most of the midwives and godfathers of the humanities were Germans, the newborn disciplines were first named Geis-

teswissenschaften. By today, every language has developed its own terms, eloquent of the historical development of those disciplines in each country.

The developments in the humanitarian sciences over the recent years could be characterised by the following three keywords: florescence of methodological „turns”, appreciation of interdisciplinarity, and extensive travelling of concepts.

Looking at the list of titles of the books and articles produced by humanitarian and social sciences over the recent years one is led to believe that we are living a time of „turns”. Hardly a month has passed without somebody announcing yet another methodological turn. Among the numerous „turns” the linguistic, cultural, cognitive and performative ones could be pointed out as the more relevant in the present context.

Although each turn practically takes place within a concrete discipline, their ambition is usually bigger, proclaiming changes in the humanitarian and social sciences in general. This indicates that scholars are eager to find methodological platforms to bridge the current classifications of sciences and create new interdisciplinary fields of research. Clifford Geertz has aptly termed the process „blurring of genres”. Cultural geography and biosemiotics, as well as anthropology of religion and cultural psychology are good examples of the new „inter-disciplines”.

As has been demonstrated by Mieke Bal, in the humanities interdisciplinarity mainly relies on concepts. Progress in the humanities means, first and foremost, emergence of new concepts and change or expansion of the semantic space of the old ones. The last few years indeed appear to have been the heyday for travelling concepts. Of those, some of the widest travelled are „narrative”, „gender” and „body”. „Intermediality”, however, has acquired a new meaning and significance, thus becoming a most productive concept enabling to comprehend various important developments in modern Western culture.

Marek Tamm (b. 1973), lecturer in cultural theory, Estonian Institute of Humanities, Tallinn University; researcher in medieval history, Institute of History, Tallinn University, marek.tamm@tlu.ee